

*Когда наука достигает какой-либо вершины,
с нее открывается обширная перспектива
дальнейшего пути.
С. И. Вавилов*

Механізм регулювання економіки

ДЕРЖАВА В СУСПІЛЬСТВІ ТА В ЙОГО ГОСПОДАРСЬКІЙ СФЕРІ: НЕКЛАСИЧНИЙ ПІДХІД

УДК 330.117

Волкова О. М.

Розглянуто державу з позицій некласичних підходів, коли вона виступає організаційним центром суспільства і господарської системи, забезпечує їхню цілісність, здійснюючи економічні функції. Аналіз держави як організаційного центру суспільства проведено через діяльність державних органів, які здійснюють верховну владу, що набуває форм економічних функцій держави, які формують інституціональне середовище для господарської діяльності суб'єктів.

Ключові слова: держава, економічний центр, структура господарської системи, економічні функції.

ГОСУДАРСТВО В ОБЩЕСТВЕ И В ЕГО ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СФЕРЕ: НЕКЛАССИЧЕСКИЙ ПОДХОД

УДК 330.117

Волкова Е. М.

Рассмотрено государство с позиций неклассических подходов, когда оно выступает организационным центром общества и хозяйственной системы, обеспечивает их целостность, осуществляя экономические функции. Анализ государства как организационного центра общества проведен через деятельность государственных органов, которые осуществляют верховную власть, которая приобретает формы экономических функций государства, формирующих институциональную среду для хозяйственной деятельности субъектов.

Ключевые слова: государство, экономический центр, структура хозяйственной системы, экономические функции.

THE STATE IN THE SOCIETY AND ECONOMY: NONCLASSICAL APPROACH

UDC 330.117

H. Volkova

In the article the state is considered from the point of view of nonclassical approaches when it becomes an organizational centre of society and economic system, guarantees their integrity realizing economic functions. The analysis of the state as an

organizational centre of society is examined through the activity of state bodies (carrying out the supreme state power) that acquires the forms of economic functions of the state. The economic functions of the state form an institutional environment for economic activity of entities.

Key words: state, economic centre, structure of the economic system, economic functions.

Методологічні підходи неklasичної науки передбачають дослідження проблем організації суспільства і господарської системи як його складової. Основну роль в організації суспільства відіграє держава, яка історично підтвердила свої переваги перед альтернативними формами організації суспільного життя. Формування структури суспільства, напрямів і принципів взаємодії структурних елементів між собою, а також між її елементами та державою, що організаційно уособлює суспільну систему в цілому, забезпечує цілісність суспільства. Даний підхід є альтернативним варіантом стосовно традиційного (класичного) підходу до дослідження суспільства та ролі держави в процесі його функціонування й потребує всебічної уваги.

Тривалий процес трансформації української економіки вимагає поглибленого вивчення ролі держави в організації господарського життя суспільства. Набуває актуальності наукове обґрунтування її ролі не тільки у формуванні ринкової економічної системи, а й у подоланні наслідків сучасної світової фінансово-кредитної кризи. Падіння довіри до держави обумовлює перегляд низки традиційних її функцій та умов їх здійснення.

В еволюції поглядів представників різних напрямків економічної думки на роль держави в суспільстві та його господарської системи спільним є питання щодо міри втручання або невтручання держави в організацію господарського життя та пошук аргументів на користь тієї чи іншої позиції. Але в дослідженнях із цієї проблематики лише частково розглядається самоорганізація суспільства, її зв'язок з організаційною місією держави. У постановочному варіанті ця проблема була порушена в працях представників неklasичної теорії, і тепер вона потребує дальшого наукового опрацювання.

У запропонованій статті суспільство розглядається як система, що входить до складу більш широких систем (цивілізація, людство тощо), має власну будову та відносну автономність. Причому як його характеристики, так і існування неможливо розкрити без урахування постійного обміну із зовнішнім середовищем. Тлумачення поняття суспільства передбачає розглядати його як "... такий тип соціальної системи, який володіє найвищою мірою самодостатності стосовно свого середовища, що охоплює й інші соціальні системи... Будь-яке суспільство для збереження себе як системи залежить від того, що воно одержує в порядку взаємообміну із зовнішніми системами... Самодостатність стосовно середовища означає стабільність відносин взаємо-

обміну і здатність контролювати взаємообмін в інтересах свого функціонування" [1, с. 20]. Завдання забезпечення цього процесу покладено на структуру суспільства, в якій зазвичай виділяють чотири основні сфери суспільного життя: господарську, соціальну, духовно-культурну та політичну. Усі вони, у свою чергу, мають власну структуру і механізми взаємодії їх складових. Слід зазначити, що Еммануїл Валлерстайн виділяв три підсистеми суспільства: "... суспільне життя в сучасному світі поділено на три сфери – державу, ринок і громадянське суспільство" [2, с. 168].

Відносно автономне їх функціонування передбачає дослідження механізму збереження цілісності суспільства та його господарської підсистеми. Загальні уявлення про суспільство як єдиний організм з'явилися у результаті тривалого розвитку філософської думки. Погляди на системність у природі та суспільстві виникли ще в античні часи в процесі аналізу впорядкованості, цілісності буття, створення "ідеальної держави" тощо. Проблему системності суспільного життя активно розробляли такі мислителі XIX – XX ст., як О. Конт, Р. Спенсер, К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, П. Сорокін, П. Козловські, Т. Парсонс. Вони розкрили зміст основних понять і категорій, що використовувались у пізнанні суспільства.

Разом з тим і донині точаться дискусії щодо сутності суспільства, природи зв'язків, на основі яких люди його утворили. Не менш гостро ставиться питання про співвідношення між суспільством і державою та про перспективи останньої. На думку П. Козловських, "... суспільство не має ототожнюватися з економікою як своєю підсистемою; воно вміщує також культурну, релігійну і соціальну системи, отже, і дуалізм держави і суспільства не може зводитися до дуалізму держави та економіки" [3, с. 12].

Сьогодні суспільні науки стоять на порозі перегляду фундаментальних питань з теорій суспільствознавства. Відомий американський соціолог, засновник макросистемного підходу Еммануїл Валлерстайн так формулює одне з таких питань: "Яка природа тієї галузі знань, яку ми називаємо суспільствознавством, якщо вона взагалі існує? Як ми визначаємо її характеристики і її соціальну роль?" [2, с. 266–267]. Відповіді на це та інші гострі питання, одержання знань про сучасне суспільство, подальший розвиток суспільствознавства залежать від оновлення методологічних підходів у цій науковій сфері. Перш за все, це стосується використання евристичного потенціалу неklasичної науки.

Розвиток господарської системи, як і будь-якої іншої системи, відбувається внаслідок постійного впливу з боку середовища, в якому вона перебуває. Час вимагає постійного підтримання стану господарської системи, а вплив простору, що складається з політичної, духовно-культурної та соціальної систем суспільства, обумовлює необхідність її розвитку. Виникає потреба постійного реагування на сили зовнішнього впливу, адаптації системи до них, щоб зберегти цілісність системи. Напрями зв'язків господарської системи із середовищем, їх характер, форми та інтенсивність відкривають можливість для встановлення її властивостей.

Практичним способом збереження цілісності суспільства та його господарської системи є їхня організація. Найбільш глибока характеристика поняття організації пов'язана з розкриттям взаємодії внутрішніх сил (самоорганізації) та зовнішніх сил (організації), що йдуть від зовнішнього середовища, репрезентованого політичною, соціальною, духовно-культурною підсистемами суспільства і природним середовищем. Ця взаємодія передбачає обмін силою (енергією), інформацією, речовиною – всім тим, що біологи називають процесом метаболізму. Під метаболізмом або обміном речовин, слід розуміти перетворення, що відбуваються від моменту потрапляння живильних речовин у живий організм до моменту, коли кінцеві продукти цих перетворень виділяються в зовнішнє середовище. До метаболізму належать усі реакції, в результаті яких будуються структурні елементи клітин і тканин, та процеси, в яких з речовин, що містяться в клітинах, вивільняється енергія.

Для розкриття такої взаємодії важливо розглянути особливості суспільних систем, які докорінно відрізняють її від неживих та біологічних (живих) систем. Наприклад, Степаненко С. В. [4] виділяє такі відмінності суспільних систем: по-перше, соціальна система має надзвичайну складність і комплексність, обумовлені поєднанням у них фізичних, біологічних та соціальних процесів. По-друге, соціальна система, на відміну від біологічної, є відкритою. По-третє, на відміну від біологічних систем, у яких зворотні зв'язки виявляються як "подразнення – реакція", у соціальних системах вони формуються і здійснюються на основі знань, досвіду, інформації, що вирішальним чином впливає на цілісність та функціонування соціальної системи. По-четверте, у практичній діяльності людей формуються й реалізуються їхні індивідуальні та спільні цілі. Рівень органічності поєднання цих цілей суттєво впливає на стійкість і ефективність функціонування суспільства. По-п'яте, соціальні системи виникають і функціонують як свідомо організовані людьми.

Цілісність є результатом організації окремих складових системи та системи в цілому. "Щоб зв'язати між собою різні рівні опису й урахувати взаємозв'язок між поведінкою цілого й окремих частин, –

пишуть І. Пригожин та І. Стенгерс, – необхідне поняття організації" [5, с. 153]. У науці ширше використовується уявлення про організацію, яке вміщує формування структури і зв'язків між її рівнями та умов, за яких структурні елементи можуть виконувати притаманні їм функції, забезпечуючи тим самим цілісність системи.

Підходи неklasичної науки передбачають виокремлювати в процесі організації системи її складову – самоорганізацію. Остання розглядається як одна з фундаментальних властивостей матерії, природи і суспільства. І. Валлерстайн із цього приводу зазначає: "...Самоорганізація є основною властивістю матерії, що відображається у двох положеннях: існує не часова симетрія, а стріла часу; фундаментальним завданням науки стає не пошук простих формул, а, швидше, пояснення складності" [2, с. 253]. Самоорганізація в соціальних системах докорінно відрізняється від самоорганізації в природі, оскільки стрижневою рисою суспільства є наявність людини, яка має свідомість і, відповідно, здатна до цілеспрямованої діяльності. Такі системи, що самоорганізуються, спроможні в разі зміни зовнішніх або внутрішніх умов їх функціонування й розвитку зберігати або вдосконалювати свою структуру, враховувати минулий досвід.

У суспільному житті самоорганізація завжди так чи інакше доповнюється організацією, яка пов'язана з верховною владою та діяльністю держави. Ключові напрями такої діяльності, зокрема в господарській сфері суспільства, репрезентовані економічними функціями. Їх склад, способи та механізми реалізації історично змінюються і залежать від глибини пізнання людьми реальних умов господарського життя і здатності адекватно їх урахувати (відобразити) в організаційних формах. Держава виступає організаційним центром суспільства й уособлює його ціле.

Цілісність соціальної системи, як і будь-якої іншої системи, пов'язана з формуванням сил реагування, забезпеченням їх цілеспрямованості, координації і регулювання. Саме ця роль і відводиться державі, яка формує структуру суспільства, здатну реагувати на зовнішні впливи. Складові структури "спеціалізуються" на взаємодії із середовищем за окремими напрямками та виконують певну функцію. Тобто в структурі системи формуються якісно відмінні складові, внутрішньо поєднані між собою. У такий спосіб структура суспільства дозволяє забезпечити досягнення ним цілісності.

Важливе значення в розкритті ролі організаційного центру, досягненні цілісності господарської системи має визначення причин, що обумовлюють існування окремих структурних частин. Як відомо, Аристотель виділяв різні типи причин: рушійні, кінцеві, сутнісні (формальні) та стримувальні. Для дослідження цілісності господарської системи, як і суспільства, особливе значення мають кінцеві причини, єдність яких і гарантує збереження будь-якої системи

як цілісного утворення. Кінцеві причини найчастіше виявляються у сфері свідомої діяльності людей та в живій природі. Аристотель зазначав, що будь-яким подіям: "...властива мета. Заради чого-небудь відбувається все те, що робиться з міркування або створюється природою. ... Причина сама по собі є щось визначене..." [6]. Серед них особливе місце належить цілеспрямованій кінцевій причині. Саме вона обумовлює потребу утворення в структурі об'єкта такої структурної складової, яка б установлювала спільні цілі та акумулювала необхідні ресурси для їх досягнення.

Таким структурним рівнем є організаційний центр, котрий у процесі розвитку суспільства набував різних форм, серед яких є держава, її аналоги чи альтернативи. Лише в післясосьовий час державний спосіб організації суспільства став домінуючим. "...Необхідно визнати, що еволюція держави була генеральною лінією політогенезу, а альтернативні їй лінії – побічними. І в цьому плані держава однозначно виявилася неминучим результатом соціополітичної еволюції. Проте навряд чи правомірно стверджувати, що держава виявилася із самого початку сильнішим типом організації... І далеко не відразу і не скрізь держава довела свої еволюційні переваги" [7, с. 13]. Держава не тільки виконує роль творця спільних цілей, а й виступає органом практичного їх забезпечення. Вона формує систему зв'язків з іншими структурними частинами, акумулює ресурси для досягнення спільних цілей, регулює та координує діяльність тощо.

Дослідження ролі організаційного центру, представленого державою, приводить нас до аналізу зв'язків, що виникають між ним та іншими структурними рівнями господарської системи. У живій природі яскравим прикладом є прямі (сигнали від головного мозку, що виконує роль центру, до виконавчого органу, що викликають його активність) і зворотні ("повідомлення" виконавчого органу про свій стан та дії центру) зв'язки нервової системи людини. Зв'язки, що відображають та реалізують спільні цілі структурних складових, позначаються як "вертикальні". Вертикальні зв'язки поєднують організаційний центр з іншими структурними рівнями на основі цілей, що їх об'єднують. Тому однією з основних функцій держави в організації господарської системи є встановлення спільних цілей усіх суб'єктів господарювання.

Зв'язки, що реалізують особливості (відмінності) кожної структурної частини, називають "горизонтальними". Вони пролягають між складовими структурних рівнів та державними органами, що організовують господарське життя суспільства. Горизонтальність зв'язків тут має організаційний, а не геометричний характер, вони виникають між функціональними органами господарської системи.

Держава (економічні органи держави) посідає особливе місце в структурі господарської системи, оскільки покликана реалізувати спільні цілі всіх

суб'єктів і тим самим об'єднати їх. Підкреслюючи унікальність держави як організаційного центру, звернімо увагу на верховенство цього рівня господарської системи. Дана особливість виявляється в добровільній чи примусовій підпорядкованості центру в ієрархічному характері зв'язків економічних суб'єктів з ним. "Панування як функціональна характеристика держави стосовно всіх інших підсистем суспільства дозволяє не тільки виділяти державу з всіх складових соціальної системи, але й співвіднести її домінуюче становище з ієрархією взаємозв'язків і взаємодій інших підсистем", – зазначає П. Козловський [3, с. 12].

Аналіз держави як організаційного центру господарської системи потребує розглядати діяльність її економічних органів у певних напрямках, що зовні набувають форми економічних функцій держави. Найбільш поширеним у науковій літературі є визначення функцій держави як відносно самостійних напрямів її діяльності. "Самостійність напрямів діяльності держави, іменованих її функціями, полягає в тому, що вони охоплюють, як правило, визначені, об'єктивно сформовані, відносно самостійні галузі (сфери) суспільних відносин і істотно відрізняються одне від одного, тобто є об'єктивно уособленими напрямками діяльності держави" [8]. В основі їх дієвості лежить верховна влада, що здійснює організацію взаємодії людей на найвищому рівні – суспільстві в цілому – і відображає вплив цілого на його складові. До таких функцій можна віднести:

1. Формування цілей господарської системи, які відображають зміни в середовищі, виклики, що стоять перед господарською системою. Такі цілі, як правило, відображаються в економічній політиці держави.

2. Акумуляція та розподіл ресурсів між рівнями господарської системи, що необхідні для адекватної реакції на зовнішні виклики. Це здійснюється, як правило, через податково-бюджетні інститути держави.

3. Координація та регулювання дій окремих суб'єктів структурних рівнів, що забезпечуються створенням і своєчасною модернізацією економічних інститутів чи адміністративного управління господарської діяльності.

4. Розбудова (добудова) нових структурних рівнів господарської системи або реорганізація наявних для більш ефективного виконання притаманних їй функцій. Це виявляється у створенні окремих функціональних підрозділів (наприклад, державного казначейства, об'єднання податкової та митної служб тощо).

5. Створення структур, необхідних для виробництва суспільних благ, – правоохоронної системи, військового захисту від зовнішньої загрози, національної системи мір, стандартів, освіти.

Економічні інститути мають виняткове значення для реалізації зазначених економічних функцій

держави. За Д. Норт, інститути є фундаментальними факторами функціонування економічних систем [9, с. 137]. Проте структура інститутів, їх класифікація залишаються дискусійними, як і визначення самого поняття "інститут". На погляд автора, склад інститутів господарської системи обумовлений необхідністю виконання місії економічного центру – збереження її цілісності, тому він може бути визначений на основі наведеного раніше переліку функцій економічного центру.

Отже, методологія неklasичного підходу дає можливість виявити механізм збереження цілісності суспільства і господарської сфери як його складової через дослідження організації функціонування й розвитку господарської системи. Ключову роль тут відіграє держава, що формує економічну політику та інституціональне середовище господарської діяльності людей.

Література: 1. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Толкотт Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с. 2. Вальерстайн И. Конец знакомого мира [Текст] : Социология XXI века / Иммануил Вальерстайн ; пер. с англ. ; под ред. В. И. Иноземцева. – М. : Логос, 2004. – 368 с. 3. Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм [Текст] / Петер Козловски ; пер. с нем. – М. : Республика, 1998. – 368 с. 4. Степаненко С. В. Институциональный анализ экономических систем (проблемы методологии) [Текст] : монография / Степаненко С. В. – К. : КНЕУ, 2008. – 312 с. 5. Пригожин И. Порядок из хаоса [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : КомКнига, 2005. – С. 153. 6. Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика [Текст] : [пер. с древнегреч.] / [сост., вступ. ст. и коммент. В. В. Шкоды]. – М. : ЭКСМО-Пресс ; Х. : Фолио, 1999. – С. 620. 7. Гринин Л. Е. Государство и исторический процесс. Эпоха формирования государства: Общий контекст социальной эволюции при образовании государства [Текст] / Леонид Ефимович Гринин. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с. 8. Лошихін О. М. Теоретико-правові характеристики економічної функції сучасної держави [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Лошихін Олександр Миколайович ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2010. – С. 89. 9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики [Текст] / Дуглас Норт ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. – М. : Начало, 1997. – С. 189.

References: 1. Parsons T. Sistema sovremennykh obshchestv [Tekst] / Tolkott Parsons; perevod s angl. L. A. Sedova i A. D. Kovaleva : pod red. M. S. Kovalevoy. – M. : Aspekt Press, 1997. – 270 s. 2. Kozlovski P. Obshchestvo i gosudarstvo: neizbezhnyy dualizm [Tekst] / Peter Kozlovski; perevod s nem. – M. : Respublika, 1998. – 368 s. – (Filosofiya na poroge novogo tysyacheletiya). 3. Vallerstain I. Konets znakomogo mira [Tekst] : Sotsiologiya XXI veka / Immanuel Vallerstain; perevod s angl. pod red. V. I. Inozemtseva. – M. : Logos, 2004. – 368 s. 4. Stepanenko S. V. Institutsionalnyi analiz ekonomicheskikh sistem (problemy metodologii) [Tekst] : Monografiya. – K. : KNEU, 2008. – 312 s. 5. Prigozhin I. Poryadok iz haosa [Tekst] / I. Prigozhin, I. Stengers. – M. : KomKniga, 2005. – S. 153. 6. Grinin L. E. Gosudarstvo i istoricheskii protsess. Epoha formirovaniya gosudarstva: Obschiy kontekst sotsialnoy evolyutsii pri obrazovanii gosudarstva [Tekst] / Leonid Efimovich Grinin. – M. : KomKniga, 2007. – 272 s. 7. Nort D. Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funktsionirovaniye ekonomiki [Tekst] / Duglas Nort; perevod s angl. A. N. Nesterenko; predisl. i nauch. red. B. Z. Milnera. – M. : Nachala, 1997. – S. 189.

Інформація про автора

Волкова Олена Михайлівна – старший викладач кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана" (03068, м. Київ, пр. Перемоги, 54/1, e-mail: volkova@kneu.edu.ua).

Информация об авторе

Волкова Елена Михайловна – старший преподаватель кафедры истории и теории хозяйства Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана (03068, г. Киев, пр. Победы 54/1, e-mail: volkova@kneu.edu.ua).

Information about the author

Helen Volkova – Lecturer at Department of History and Theory of the Economy of Vadim Getman Kyiv National Economic University (54/1, Peremohy ave., Kyiv, 03068, e-mail: volkova@kneu.edu.ua).

Рецензент
докт. екон. наук,
професор Попов О. Є.

Стаття надійшла до ред.
22.05.2012 р.